

УДК 821. 411. 16. 09 “92/193”

ТВОРЧІСТЬ ШОЛОМА-АЛЕЙХЕМА: УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ РЕЦЕПЦІЇ (1920 – 1930 роки)

На засадах рецептивної критики у статті розкривається проблема сприйняття/судження творчості Шолома-Алейхема українською критикою 1920-х – 1930-х років, як вона прочитується в монографічних працях, критико-біографічних нарисах, статтях-передмовах і післямовах до різноманітних видань творів письменника тощо. Накреслено перспективи вивчення творчості письменника.

Ключові слова: реценція, горизонт очікування, національна своєрідність, вульгарно-соціологічне осмислення, літературна критика.

On the basis of reception criticism, the article explores the issue of reception/judgment of Sholem Aleichem's oeuvres by the Ukrainian criticism in the 1920s – 1930s as it is presented in the monographs, critico-biographical essays, articles, prefaces and afterwords to different editions of the writer's works, etc. The article suggests further prospects for studying Sholem Aleichem's works.

Key words: reception, the horizon of expectation, national character, vulgar sociological interpretation, literary criticism.

Здається, лише тепер, в умовах державної незалежності України, постала можливість висвітлення такого аспекту проблеми. І це зрозуміло, бо і в умовах царської Росії, а потім і в радянські часи Шолом-Алейхем, визначний єврейський письменник, поруч із Менделе Мойхер-Сфоримом (1836-1917 рр.) – основоположник нової єврейської літератури, на рівні імперському – як Інший, “іноходець”, за офіційною тодішньою термінологією, сприймався насамперед в руслі російської літератури і культури.

Принципова позиція Шолома-Алейхема – писати народною єврейською мовою, якою розмовляли євреї Польщі, Білорусії, Литви, України, Росії – на ідиші, яку зневажливо називали жаргоном на противагу древньоєврейському – іврити. Уже в 1888 р. молодий письменник проголошував: “Щоб бути народним письменником, треба бути талановитим письменником, патріотом і другом людей, треба любити народ /.../, треба бути відданим народові” [8, 153]. Того ж року в передмові до “єврейського роману” (авторська характеристика) “Степеню” Шолом-Алейхем так обґрунтовує свої громадянські й естетичні погляди: “Я зрозумів, чим має відрізнитися єврейський роман: адже все єврейське життя, особливо умови, в яких виникають любовні стосунки, зовсім не ті, що в інших народів. До того ж єврейському народові властиві свої особливі риси, свої звичаї, манери, свій життєвий уклад. Всі ці своєрідні національні особливості мають бути відтворені в романі, якщо він претендує на життєву правду” [7, 99].

Показово, що через півстоліття, у 1903 р., у листі до Л. Толстого письменник рекомендується так: “Я єврейський народний побутописець, що пише єврейським розмовним наріччям, який іменується жаргоном...” [8, 328]. У листі від 10 травня 1903 р. цьому ж адресатові у зв’язку з єврейським погромом у Кишиневі письменник так осмислює долю власного народу: “/.../ горе наше велике знайшло відгук у серцях кращих наших сучасників, і це значна втіха для мого бідного народу, великого в своїх стражданнях, яким немає рівних у світі, бо глум над цілою нацією, що гордиться своїм минулим і леліє своє майбутнє відродження, гірше всяких обмежень і навіть кровопролиття” [8, 330]. Ці зболені, гіркі, а водночас натхненні, пафосні думки про гідність, національну гордість євреїв у ракурсі нашого дослідження формують ще один концепт – проблему національної своєрідності творчості Шолома-Алейхема. Такий аспект, зрозуміло, в радянський час був під забороною для всіх національних літератур. Ми знаємо десятки праць, в яких викривався “український буржуазний націоналізм” або сіонізм і розвінчувався “союз тризуба і зірки Давида”.

Всі вони ґрунтувалися на марксистсько-ленінській методології про “дві літератури”, “два світи”, про “класову боротьбу”, про “релігію як опіум для народу” тощо. І критичні праці радянського періоду позначені цим вульгарно-соціологічним мисленням. Як правильно відзначається в “Короткій єврейській енциклопедії” в 11-ти томах, “У радянській Росії творчість Шолома-Алейхема спочатку сприймалася як спадщина “єврейської буржуазної культури”, що не вписувалася в рамки пролетарської літератури, але в середині 1930-х років, із зверненням радянського ідеологічного керівництва до “національної ідеї”, заборони були зняті, й ім’я Шолома-Алейхема стало надбанням “єврейської народної літератури” [1].

Подамо в хронологічному порядку зразки таких кон’юнктурних суджень. У 1928 р. надруковано невеличку збірку Шолома-Алейхема з двох оповідань. У короткій інформативного характеру післямові (автора не зазначено) впадають у вічі соціологічні судження: “Соціальна вартість творів Шолома-Алейхема в тому, що в них показано безпорадність стану дрібного побуту “людей повітря” єврейського містечка, безпорадність, яка все більш і більш поглиблювалася з розвитком капіталізму” [10, 4]. А водночас тут вдало визначено манеру оповіді письменника: “Він не оповідає, він змушує своїх героїв говорити своєю специфічною мовою, тому найбільш видають його речі, записані у формі монологу, діалогу, сценки” [10, 4].

Гр. Михайлець у передмові до видання “Комедії”, датованій 24 березня 1928 р. (точні дати тут цілком доречні – це період національно-духовного відродження на Україні, яке незабаром стане розстріляним), пише: “Шолом-Алейхем, як відомо, був націоналіст-ідеаліст, що мислив собі зреформоване життя єврейських мас у межах всевладного капіталістичного устрою. Але той самий сіонізм, що гіпнотизував письменника, у зіткненнях революційно-класової боротьби був безсилий” (натяк на єврейські погроми в Україні) [3, 14]. У 1930 р. в серії “Дешева бібліотека красного письменства” видано “метеликами” декілька творів письменника: “Гімназія”, “Слово по слові”,

“Мені добре – я сирота” (розділ з повісті “Хлопчик Мотл”). В останньому у післямові Б. Цуккера читаємо виразні ідеологічні обвинувачення радянського штабу: “Шолом-Алейхем мало приділяв уваги в своїх творах єврейській буржуазії і так само мало давав у них місця єврейському революційному пролетаріатові, що тоді народжувався: він не засвоїв психології першої і був чужий революційно-класовій ідеології другого” [12, 124]. Стаття завершується висновками, в яких знову панує той самий ідеологічний диктат і прокурорський тон: “У своїх творах Шолом-Алейхем змалював містечко з трьох боків, а саме: 1. з економічного – виявивши безґрунтовність містечкового обивателя, його невміння працювати та відсутність у нього трудових навичок; 2. з психологічного – показавши ненормально розвинену фантазію, здатність будувати паперові хатки, повітряні замки, уникати реального життя, відсутність правильної оцінки дійсності, а звідси – сліпу віру у випадок, в силу привидів, віру в силу релігії; 3. з культурно-побутового – змалювавши своєрідну замкненість, окремішність від інших національностей, віру в себе як у “вибраний народ” (знаменита вигадка проповідника єврейського духовенства); рабське вірування у месіанізм, а звідси ще більшу рабську схильність коритися тодішньому так соціальному, як і політичному гнітові” [12, 124-125].

Впадає у вічі, що висновки обминають естетичні проблеми, критик зовсім ігнорує літературні твори як явище мистецтва. Щоправда, в цій статті правильно визначено історичну заслугу Шолома-Алейхема стосовно звернення до мови їдиш, “мови куховарок” – повсякденної мови євреїв величезної території бувшої царської Росії. “Шолом-Алейхем, – пише Б. Цуккер, – був найталановитіший “пропагандист” цієї мови серед єврейських народний мас. Та й не тільки серед них. Завдяки яскравому талантові та гострій темі (?! – М. Г.) книжки Шолома-Алейхема, отже й “мова куховарок”, приходили геть у всі чисто шари єврейського населення” [12, 126]. Ця остання цілком правильна теза обставлена міркуваннями виразно класово-пролетарської фразеології: “Мовою “суспільства” була мертва, стародавня єврейська мова, мова “святого письма, п’ятикнижжя Мойсея”. Народ цієї мови не розумів, хоч і молився нею. Але її вважалося за офіційну мову, за неї боролися сіоністи” [12, 125].

Таким вульгаризаторсько-спрощеним трактуванням художнього твору можна протиставити міркування самого Шолома-Алейхема. Так, у статті “Тема злиднів в єврейській літературі” (1888 р.) з приводу повісті І. Линецького “Хлопчик з Польщі” письменник радить прочитати твір: “Отримаєте задоволення. Поруч із дотепним і смішним, ви знайдете там багато сумного. І сміючись, захочете плакати над віковими гіркими злиднями бездонної як море, широкої як світ, який так само старий, як старі страждання єврейського народу” [8, 171]. Ці судження письменника цілком прикладаються до історії хлопчика Мотла.

У “Передмові” до видання “Тев’є та його доньки” І. Фількевич у дусі “пролетарської ідеології” виступає обвинувачем і обличителем всієї творчості письменника: “Об’єктивно вся творчість Шолома-Алейхема, все,

що ним було написано, безсумнівно служить зброєю клясі великої єврейської буржуазії /.../. Твори Шолома-Алейхема затемнювали класову свідомість єврейських робітників та кандидатів у робітники – кустарів і ремісників” [11, 7]. У дусі популярного в 1930-х рр. плеханівського т.зв. “соціологічного еквівалента” автор статті стверджує: “Вірної аналізи соціальних явищ у творах Шолома-Алейхема шукати немає чого. В цьому він безсилий, у цій сфері він безпорадний, тут він просто не розуміє соціальних явищ, не бачить їхнього коріння та не в силі зрозуміти, куди ці явища ростуть. Слабкий аналітик, ніякий теоретик, ніякий учений, він, однак, був добрим портретистом, напівнатуралістом, напівреалістом. Поки він не торкався того, що межує з ідеологією, – все, про що він писав, що висміював, воно було добре, талановито схоплене й гарно оформлене” [11, 8]. У такому ж вульгарно-соціологічному аспекті висвітлені й “кращі твори” (вислів із статті) “Тев’є-молочар” і “Менахем Мендл”. Виявляється, “Тев’є найкраще відобразив у собі всю ідеологію, суть дрібного буржуа – і... його автора” [11, 8]. Серед таких “перлів” губляться цілком влучні спостереження: “Ці два твори і два їх головні герої написані Шоломом-Алейхемом з виключною любов’ю та виключною художньою, просто-таки клясичною майстерністю. Ці два герої показані так, що від них нічого, буквально нічого, не можна відняти й нічого не можна до них додати. Вони монументальні, художньо й психологічно цілком закінчені” [11, 9].

Кардинальна проблема рецептивної естетики – проблема читача, орієнтація на реципієнта. Ще в 1913 р. один з перших істориків новітньої єврейської літератури викладач паризького університету М. Я. Пінес писав про Шолома-Алейхема: “Він – улюбленець всіх прошарків публіки, і навколо його творів – рідкісний випадок у сучасній літературі взагалі й в єврейській особливо – замовкають всі суперечки партій та гуртків, поступаючись загальному захопленню. Це єдиний єврейський письменник, що вмів сміятися вільним, веселим сміхом, без будь-якої моралізаторської прихованої думки й без присмаку гіркоти. Він художник, і лише художник” [5, 306].

Що стосується завершальних тверджень (“будь-якої моралізаторської думки”), так само, як і міркувань Ш. Нігера, який в американському журналі “Пінкос” (Нью-Йорк, 1927) писав: “Гумор Шолома-Алейхема займає в єврейській літературі особливе, головне місце тому, що він чистий, вільний, грайливий, бешкетний. Шолом-Алейхем не переслідував ніякої мети”, – гадаємо, має рацію М. Серебряний, який бачить у гуморі письменника ідейно-творчу настанову: яким би пригніченим, драматичним і трагічним не було єврейське життя в умовах царської Росії, треба бути веселим і життєрадісним, сміхом поборювати бруд життя, утверджувати радість буття. Пафосом сміху крізь сльози письменник проголошував на весь світ: ми, євреї, існуємо, і будемо завжди існувати, і ніякі ворожі сили нас не здолають. М. Серебряний посилається на думку А. Луначарського про “переможний гумор” Шолома-Алейхема, оскільки цей сміх народився в боротьбі з

незгодами, безправ'ям і лихом. Засобами гумору письменник вирішував трагічні обставини єврейського життя в Росії [6, 40].

На підтвердження своїх аргументів про сміх крізь сльози М. Серебряний цитує слова Шолома-Алейхема з передмови до першого тому своїх творів російською мовою (Шолом-Алейхем. Собрание сочинений. – М.: Книгоиздательство “Современные проблемы”, 1910. – Т. 1. – С. 5-6): “Суперечності, що виникають між зовнішніми умовами понурого життя “межі осілості” й чистими порухами душі, незрідка викликають комічні ситуації, що пробуджують інколи тиху посмішку, іноді голосний сміх. І ці обставини інколи приписуються читачами не самому життю, а фантазії жартівливо налаштованого письменника. І письменник недоречно зараховується до гумористів”.

Віддамо належне й І. Фалькевичу, який висловив надзвичайно цікаву й плідну думку про популярність письменника в єврейському середовищі: “Шолома-Алейхема читали євреї взагалі, майже всі євреї, незалежно від їх соціального стану, професії, культурного рівня та ідеологічних напрямів. Він був вельми улюбленим письменником одних, цікавим для других, потрібним для третіх, кумедним та привабливим для четвертих, але читали його майже всі” [11, 6]. Однак “пролетарська барикадна свідомість” одразу ж спрацьовує, і далі критик починає застерігатись: “Це зовсім не значить, що Шолом-Алейхем був аморфним “співачом для всіх”. Ні в якому разі. Він був типовим представником дрібної буржуазії, її ідеологом, її співаком з усіма належними дрібній буржуазії націоналістичними бажаннями та прагненнями” [11, 6].

То ж доводиться продиратися крізь такі хащі одвертої вульгарщини, щоб вичитати вдалі спостереження про природу сміху письменника: “/.../ його гумор м'який і ніжний та в той же самий час сповнений глибокою іронією та жалістю, часто-густо з сльозами” [11, 6]. Вдалим є спостереження й Б. Цуккера: “Сміх його був не злісний, а м'який, повний жалю до єврейського містечка” [12, 126].

У другій половині 30-х років в усій радянській культурній політиці акценти в ставленні до класичної спадщини починають зміщуватися: країна готувалася до 125-річчя з дня народження Т.Шевченка, 100-річчя з дня смерті О. Пушкіна. Досить промовистою у цьому ракурсі звучить назва передової в газеті “Правда” за 1936 р. – “Привить школьникам любовь к классической литературе (против вульгарного социологизма)”. У 1939 р. на державному рівні відзначено 80-річчя з дня народження Шолома-Алейхема. Цього року опубліковані спогади молодшого брата письменника В. Рабиновича “Мій брат Шолом-Алейхем” (опубліковано на їдиші у Києві, уривки з них передруковані в книзі “Шолом-Алейхем – писатель и человек” (М., 1984). Окрім яскравих подробиць про життя і творчість письменника, у ній – чи не вперше в розмові про доробок Шолома-Алейхема (щоправда, в “Літературній газеті” за 1939 р., №11/1 надрукована стаття інформаційного характеру І. Шкаровського “Шолом-Алейхем і Україна”) є згадки про місце України і зокрема поезії Т. Г. Шевченка в сприйнятті письменника. За

свідченням брата, він знав безліч українських народних пісень, “Кобзар” Тараса Шевченка. Примірник цієї книги був у бібліотеці письменника. Дві деталі з цих споминів видаються особливо цікавими: “Кобзар” Шолом-Алейхем назвав піснею пісень поета, Т. Г. Шевченка поіменував Некрасовим України. Останнє твердження, на наш погляд, у вимірах рецептивної естетики – горизонту очікувань – є досить промовистою: український письменник сприймається крізь російське дзеркало. Це – один із ключових аспектів у руслі нашого дослідження. Принагідно зауважимо: в жодному листі Шолома-Алейхема немає згадок про українських письменників, хоча образ Києва постійно жив у його пам’яті. У листі з Італії від 4 лютого 1909 р. письменник пише: “Як жалюгідно виглядає Київ після блискучого Парижа і після чистенького Берліна! І все-таки коли б мені запропонували вибрати один із цих трьох міст, я зупинився б тільки на Києві, хоча він не такий духмяний і не так облаштований. І чим частіше я чую, що мені прийдеться лишатися тут не один сезон і не один рік, тим сильніше мене тягне туди, *додому*” [8, 291]. У листах до С. Дубнова від 1888 р. і М. Бейліса за 1913 р. Київ названий святим містом – виразний перегук із шевченковими словами: “Святий Київ наш великий”.

Ще один показовий аспект нашої розмови: готуючи до видання збірку творів на допомогу євреям після кишинівського погрому, письменник звертався до М. Горького, Л. Толстого, В. Короленка, А. Чехова. Листів до українських письменників не зафіксовано. І шедевр М. Коцюбинського про єврейські погроми на Україні – новелу “Він іде!”, Шолом-Алейхем швидше всього не знав. Щоправда, опублікована ця новела в “Літературно-науковому вістнику” за 1906 р. (кн. 10). До речі, в цьому журналі в 1906 р. друкувалися такі оповідання Шолома-Алейхема: “Дядько Піні та тітка Рейся” (переклад Г. Кернеренка), “Німець” (переклад Л. Буди). Гадаємо, це перші переклади творів письменника українською мовою. Назвемо ще журнальні публікації 1920-х рр.: “Великий виграш. Народна п’єса на п’ять дій”, опубліковано в журналі “Червоний шлях” (1926, №5-6), “Агенти. Комедія на одну дію” – окреме видання в серії “Робочий клуб” (Харків, 1926 р.), “Ша, ми їдемо до Америки” (журнал “Життя і революція”. – 1927 р., №4). Взагалі у 20-х – 30-х рр. у перекладі на російську та українську мови в Україні окремими виданнями вийшло зверх тридцяти творів письменника.

Цей важливий аспект проблеми “Шолом-Алейхем і українська література” потребує окремого дослідження.

У другій половині 1930-х рр. на Україні опубліковано дві монографічні праці про письменника: Абрам Каган, Арон Гурштейн. Шолом-Алейхем (Київ, 1937 р.). Білов С., Друкер І. Шолом-Алейхем (К., 1939). Обидві книги виконані у жанрі біографічних нарисів про життя і творчість письменника. Написані вони на популяризаторському рівні, панує проблемно-тематичний виклад з чималою дозою радянської риторики. Відзначимо в обох працях плідні спроби визначити певні періоди творчості письменника за хронологічним принципом: 80-ті роки, кінець XIX – поч. XX ст. (включно

1906 р. – цього року після єврейського погрому в Києві Шолом-Алейхем виїхав з родиною за кордон), 1907-1916 рр. (життя і творчість в еміграції).

У 1939 р. у Харкові вийшла невелика брошура “Шолом-Алейхем. 1859-1916 (до 80-річчя письменника)”. Брошура носить характер методичних рекомендацій стосовно організації та проведення ювілейних заходів. Вона містить невелику статтю про письменника А. Веледницького, анотований покажчик творів письменника. Впадають у вічі виразні вульгарно-соціологічні судження на зразок: “В цій книзі Шолом-Алейхем малює хистку економічну базу єврейської бідноти та дрібної буржуазії – межі осідлості, пригнічених національно-політичним безправ’ям і свавіллям поліцейської системи царизму” (про повість “Менахем Мендл”) [9, 17]. Шедевр Шолома-Алейхема повість “Тев’є молочар” характеризується так: “В повісті “Тев’є молочник” Шолом-Алейхем зобразив приреченого при капіталізмі на злиденне існування бідняка Тев’є-молочника, що має велику сім’ю. Капіталістична дійсність штовхає його часто на міркування про багатство, а іноді, щоправда, дуже рідко, примушує його навіть помріяти про те, що буде, коли його дочка вийде заміж за багача, і він, Тев’є, таким чином розбагатіє, як він спокійно заживе, які блага зробить для людей. Але в нього все це тільки мрії для забави” [9, 18]. В такому ж спрощено-вульгаризаторському освітленні витрактують й повість “Хлопчик Мотл”: “Герой повісті – хлопчик-сирота, в якого система релігійно-консервативного виховання дореволюційного єврейського містечка не зламала життєрадісного дитячого прагнення до природи, сонця, веселощів. Вустами цього хлопчика, який своєрідно сприймає навколишнє життя, майстерно зображені злидні розорених єврейських дрібнобуржуазних мас, зацькованих погромами та лютими утисками царизму і вимушених залишати свої місця, щоб шукати кращої долі в “золотій країні” – Америці. В другій частині автор малює злиденність та страждання цих мас в “щасливій” Америці” [9, 19].

У такому дусі охарактеризовані всі твори письменника.

Цінним у цій брошурі є “Критична література про Шолома-Алейхема”, де в двох розділах (єврейською, російською і українською мовами) названі журнальні і газетні публікації про творчість письменника. Прикметна деталь: три позиції заштриховані чорним чорнилом... Цензорська рука добралася і до творчості класика єврейської літератури. Очевидно, зроблено це ще до “боротьби з сіонізмом” у сталінські часи, бо Абрам Каган (автор біографічного роману про письменника), Давид Гофштейн, Абрам Веледницький, Ірма Друкер були репресовані в 1948-1952 рр.

У 1930-х рр. у системі Академії наук УРСР як структурна одиниця функціонував кабінет єврейської літератури, мови і фольклору. В 1939 р. було проведено наукову сесію, за матеріалами якої видали збірник про мову і стиль творчості Шолома-Алейхема. Найцікавішими є міркування професора Співака про визначальну рису художнього мислення письменника – його гумор.

Підводячи підсумки, вкажемо, що на Україні в 1920-х – 1930-х рр. здійснено багато видань творів Шолома-Алейхема єврейською, українською

та російською мовами. Найповніше видання його творів рідною мовою видано в Москві в 12-ти томах (1935-1938 рр.). Що стосується безпосередньо літературознавчих праць, то в них в дусі позитивізму викладено досить детально творчий шлях письменника, міститься загальна, найчастіше – проблемно-тематична характеристика його творів. Водночас впадає у вічі виразні вульгарно-соціологічні судження про його творчість. То ж сьогоднішній філологічній науці доведеться руйнувати міфи радянського літературознавства про Шолома-Алейхема (про Біблію, сїонізм, про викривальний суспільний характер його творчості в дусі критичного реалізму, про ідеали письменника тощо). Прикметно: письменник цілком орієнтований на сучасну йому дійсність, його визначальна маска – єврейський балагула*, жартівник-характерник на ярмарку життя, що ніколи не втрачав віри у щасливе майбутнє свого народу. Водночас його твори щедро й рясно насичені сентенціями з Біблії, Талмуду, апокрифів, єврейськими легендами, казками, міфами, які найчастіше мають присмак його неповторного оригінального гумору. Саме поєднання цих двох пластів художнього мислення, наративної моделі оповіді – одна з найцікавіших загадок феномену Шолома-Алейхема.

Визначальним пафосом сьогоднішніх досліджень про письменника, на наш погляд, мають бути: код єврейської ідентичності, ідея толерантності, яку сповідував письменник (на рівні діалогу євреї-неєвреї, конкретніше – євреї-українці). Як писала Оксана Забужко, “/.../ тільки твердо ставши на позицію власного нового нововіднайденого національного “я”, українська інтелігенція потрапила сприйняти культурну “інакшість” євреїв у цілком самобутній якості – як універсальну модель націотворення” [2, 33]. На наш погляд, така постановка проблеми має не лише філософське, культурологічне спрямування, а й практичне, виразно актуалізоване: проти проявів сучасного антисемітизму.

Наступні аспекти вивчення творчості Шолома-Алейхема: розглянути його твори на рівні поетики (художній світ письменника, феномен художнього мислення, єврейський національний образ світу, історіософія, жанри, творча еволюція, стиль, природа сміху, мова тощо), вивчити тексти письменника на рівні новітніх літературознавчих теорій: з позицій постколоніальної критики, герменевтики, рецептивної естетики, міфологізму, теорії архетипів, компаративістики, фемінізму тощо. Українське літературознавство 1920-х – 1930-х рр., так само як і сьогоднішнє, не має в своєму активі таких робіт, як російське (Серебряный М. Шолом-Алейхем и народное творчество. – М., 1959; Беленький М. Биография смеха (очерк жизни и творчества Шолома-Алейхема). – М., 1991), або ж ізраїльське на зразок: Малкін Д. Ха-універсалі

---

* Балагула – підвода, фургон, халабуда для перевезення подорожніх. Балагулами називали і власників цих екіпажів. Б.Грінченко: “Балагувати – жити в праздности” (Грінченко Б. Словарь украинского языка. – К., 1907. – Т. 1. – С. 23).

Бе Шолом-Алейхе. – Тель-Авів, 1970 (Універсальне в творчості Шолом-Алейхема).

Ще один аспект: видання творів письменника українською мовою. Нагадаю, що в 1967-1968 рр. видавництво “Дніпро” видало твори письменника в перекладі з єврейської в чотирьох томах з розлогою і виваженою передмовою М. Бажана. До речі, поруч із такою розвідкою пригадується лише концептуальна стаття Д. Павличка “Шолом-Алейхем” [4, 204-208]. Чесно кажучи, не густо...

Джерела:

1. Электронная еврейская энциклопедия – интернет-версия Краткой еврейской энциклопедии на русском языке (КЕЭ): в 11-ти т. (Иерусалим, 1976-2005) [Електронний ресурс]. – Т. 10. – Кол. 29-37. – Режим доступу до видання: / <http://www.eleven.co.il/article/14720>
2. Забужко О. Єврейство як носій національної ідеї в рецепції української літератури початку ХХ ст. / О. Забужко // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1-2. – С. 32-40.
3. Михайлець Гр. Шолом-Алейхем / Гр. Михайлець // Шолом-Алейхем. Комедії. – Харків : ДВУ, 1929. – 264 с.
4. Павличко Д. Літературознавство, критика: в 2-х т. / Д. Павличко. – К. : Основи, 2007. – Т. 2. – С. 204-208.
5. Пинес М. История еврейской литературы / М. Пинес. – М., 1913.
6. Серебряный М. Шолом-Алейхем и народное творчество / М. Серебряный. – М., 1959.
7. Шолом-Алейхем. Собрание сочинений / Шолом-Алейхем ; Пер. с евр.: В 6-ти т. – М. : Художественная литература, 1988. – Т. 1. – 607 с.
8. Шолом-Алейхем. Собрание сочинений / Шолом-Алейхем ; Пер. с евр.: В 6-ти т. – М. : Художественная литература, 1990. – Т. 6. – 494 с.
9. Шолом-Алейхем. 1859-1916 (до 80-річчя письменника) / Шолом-Алейхем. – Х. : Видавництво книжкової палати УРСР, 1929. – 27 с.
10. Шолом-Алейхем. Етап. Німець / Шолом-Алейхем. – Х. : Видавництво “Український робітник”, 1928. – 48 с.
11. Фількевич І. Д. Передмова / І. Д. Фількевич // Шолом-Алейхем. Вибрані твори / Переклад з євр. ; Т. 1. Тев’є та його доньки. – Х. : Кооперативне книжкове товариство “Культура і труд”, 1932. – 133 с.
12. Цуккер Б. Післяслово / Б. Цуккер // Шолом-Алейхем. Мені добре – я сирота. Серія “Дешева бібліотека красного письменства”. – Х., 1930. – 130 с.